

UCZESTNICTWO W TURYSTYCE A NIERÓWNOŚCI SPOŁECZNE WE WSPÓŁCZESNEJ POLSCE

Wstęp

Monitorowanie rozwoju turystyki jest ważne zarówno na poziomie makro-, jak i mikrospołecznym. Turystyka na poziomie państwowym jest napędem gospodarki, stanowiąc jej ważną i dochodową gałąź. Na poziomie jednostkowym turystyka stanowi nieodzowną dla każdego człowieka możliwość regeneracji sił psychicznych i fizycznych. Urlopowy wypoczynek jest bardzo ważnym elementem życia społecznego, jest odpoczynkiem od pracy, czasem potrzebnym na regenerację, w opinii niektórych jest wręcz jedynym powodem do życia i pracowania. Wybitny polski antropolog Bronisław Malinowski pisał w swoich *Dziennikach*: „pamiętać: zdolność odpoczywania jest jednym z najważniejszych atrybutów pracy! Bez tego nie ma pracy ciągłej i wydajnej”¹. Także kodeks pracy reguluje kwestie prawne związane z wypoczynkiem czynnych zawodowo. W tym kontekście ważne społecznie wydaje się stałe prowadzenie obserwacji stanu turystyki, jej charakterystyki (statystyk uczestnictwa, długości wyjazdu, przyczyn rezygnacji, kierunków podróży, wykorzystywanych środków transportu) oraz jej dostępności społecznej, na którą patrzeć należy przez pryzmat cech społeczno-demograficznych. Nie ulega wątpliwości, że uczestnictwo w turystyce jest ściśle związane ze zjawiskiem nierówności społecznych.

Ważne i przydatne jest ogólne monitorowanie turystyki na poziomie mikro, czyli ilu Polaków wyjeżdża, dokąd, na jak długo i dlaczego, ale obecnie – w celu tworzenia produktu turystycznego *tailor-made* i zaspokajania realnych potrzeb Kowalskiego – istotne jest przyjrzenie się aktywności turystycznej Polaków przez pryzmat zróżnicowania społecznego. Innymi słowy: ważna jest informacja, że uczestnictwo Polaków w wyjazdach krajowych (krótko- i długookresowych) w pierwszych trzech kwartałach 2012 roku było wyższe w porównaniu do analogicznego okresu poprzedniego roku² oraz że od 1993 roku w miarę sys-

---

1 B. Malinowski (1918) *Dziennik*, zapis z soboty 11.05.1918.

2 Por. J. Łaciak (2012) *Podróże Polaków w pierwszych trzech kwartałach 2012 roku*, Warszawa, http://www.intur.com.pl/inne/podr_polakow3kw12.pdf.

tematycznie rośnie odsetek Polaków wyjeżdżających za granicę: w 2012 roku deklarację odbycia przynajmniej jednokrotnej podróży do innego kraju składa ponad dwie trzecie dorosłych Polaków³, ale współczesnego specjalistę od tworzenia produktu turystycznego zainteresuje też informacja, że wśród tych, którzy odwiedzili w okresie 1992-2012 zagraniczną destynację turystyczną było 40% rolników i 90% specjalistów oraz przedstawiciele kadry kierowniczej⁴, że w 2010 roku 18,5% Polaków z niższym wykształceniem i 47,3% Polaków z wyższym wykształceniem mogło pozwolić sobie na długookresowy wyjazd krajowy oraz że w 2011 roku konieczność rezygnacji z wypoczynku urlopowego dotyczyła w największym stopniu mieszkańców województwa warmińsko-mazurskiego i podkarpackiego: po 51% gospodarstw w tych obszarach⁵. Jak zatem widać na podstawie wybranych, przytoczonych wyżej, danych statystycznych na możliwość wyjazdu na wypoczynek rzutują różne zmienne niezależne i różnice potrafią być duże. Są bowiem grupy społeczne, których dostęp do turystyki jest wyraźnie ograniczony. Wychodząc z założenia, iż uczestnictwo w turystyce jest odzwierciedleniem struktury społecznej i że na podstawie wyjazdów wypoczynkowych można zbadać społeczeństwo polskie pod kątem nierównego dostępu do pewnych dóbr, celem artykułu jest charakterystyka aktywności turystycznej Polaków w zależności od cech społeczno-demograficznych takich jak wiek, wykształcenie, poziom dochodów, sytuacja zawodowa, miejsce zamieszkania oraz, co najtrudniejsze, przynależność klasowa.

Na koniec rozważań wstępnych należy jeszcze podkreślić, że przygotowanych zostało już wiele naukowych opracowań zagadnienia uczestnictwa w turystyce widzianego przez pryzmat zróżnicowania społecznego. Można tu wymienić m.in. badania Zbigniewa Krawczyka⁶ i Michała Lenartowicza⁷. Aktualność tematyki oraz zmiany w strukturze społecznej w Polsce dają jednak asumpt do ponawiania opracowań i uaktualniania doniesień w tym zakresie w oparciu o najnowsze wyniki badań statystycznych.

Instytucje monitorujące aktywność turystyczną Polaków

W artykule wykorzystano dane empiryczne obrazujące aktywność turystyczną Polaków pochodzące z różnych źródeł. Badania ukierunkowane na ten aspekt

---

3 Por. R. Boguszewski (2012) *Polacy poznają świat, czyli o zagranicznych wyjazdach i znajomości języków obcych*, Warszawa, <http://www.cbos.pl/PL/publikacje/raporty.php>.

4 Por. R. Boguszewski (2012) *op. cit.*

5 Por. T. Panek (2011) Wypoczynek.. W: J. Czapiński, T. Panek [red.] *Diagnoza społeczna 2011*, Warszawa, s. 119.

6 Zob. Z. Krawczyk (2007) *O turystyce i rekreacji. Studia i szkice*. Warszawa. Chodzi o podrzdział zatytułowany: *Wyjazdy krajowe Polaków a ich cechy społeczno-demograficzne*, s. 152-156.

7 Zob. M. Lenartowicz (2009) *Klasowe uwarunkowania sportu, rekreacji ruchowej i turystyki*, *Turystyka i Rekreacja*, t. 5. Warszawa, s. 64-71.

życia społecznego są liczne i są wykonywane przez różne instytucje badawcze, które systematycznie prowadzą badania polskiego społeczeństwa, zwracając uwagę na różne aspekty turystyki Polaków. Główny Urząd Statystyczny (GUS)⁸ publikuje rokrocznie doniesienia o stanie turystyki polskiej. Turystyka ujęta jest w jednym rozdziale z kulturą i sportem. W związku z włączeniem Polski do Obszaru i Systemu Informacyjnego Schengen od dnia 27.XII.2007 roku Straż Graniczna zaprzestała rejestracji ruchu osobowego i środków transportu na granicach z krajami Unii Europejskiej (z wyłączeniem przejść granicznych lotniczych – obowiązywanie zasad obszaru Schengen dotyczących granic powietrznych rozpoczęło się z dniem 30 XII 2008 roku). Co za tym idzie, prezentowane dane nie obrazują rzeczywistej liczby przekroczeń granicy (bez względu na obywatelstwo). Ponadto większość danych dotyczy ogółu Polaków, bez uwzględnienia struktury społecznej.

Interdyscyplinarne i kompleksowe badania oraz analizy w zakresie turystyki regularnie prowadzi jednostka badawczo-rozwojowa Instytut Turystyki⁹. Są to badania własne na temat aktywności turystycznej Polaków, które realizowane są co miesiąc na reprezentatywnej próbie TNS OBOP liczącej nieco ponad tysiąc osób w wieku 15 i więcej lat. Na podstawie badań oszacować można liczbę krajowych i zagranicznych podróży osób w wieku 15 i więcej lat, określić częstotliwości uczestnictwa w wyjazdach, średnią długości pobytu, strukturę wyjazdów według celów, form organizacyjnych, rodzaju noclegów i środków transportu, a w odniesieniu do wyjazdów zagranicznych – również według odwiedzanych krajów. Dzięki systematyczności badań możliwe są także porównania czasowe.

Od kilku lat Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS)¹⁰ również umieszcza w swoich kwestionariuszach pytania dotyczące podejmowanej aktywności turystycznej, co pozwala na ciągłe monitorowanie, w perspektywie porównawczej, uczestnictwa Polaków w turystyce. Badania CBOS realizowane są na reprezentatywnej losowej próbie dorosłych mieszkańców Polski. Niektóre raporty skupiają się jednak tylko i wyłącznie na wyjazdach zagranicznych Polaków. Co ważne, na stronach warszawskiego Archiwum Danych Społecznych (ADS)¹¹, będącego wspólnym przedsięwzięciem Instytutu Studiów Społecznych UW i Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, dostępne są zebrane przez CBOS dane empiryczne, co umożliwia analizy we własnym zakresie. Jednocześnie kwestionariusz *Diagnozy społecznej*¹²,

---

8 Zob. *Rocznik statystyczny Polski* (2012), Warszawa, s. 393-395.

9 Zob. <http://www.intur.com.pl>. Na stronie Instytutu Turystyki dostępne są raporty do pobrania.

10 Zob. <http://www.cbos.pl/PL/publikacje/raporty.php>. CBOS regularnie przeprowadza badania w zakresie uczestnictwa Polaków w wyjazdach i publikuje raporty z badań na stronie internetowej.

11 Zob. www.ads.org.pl.

12 Zob. J. Czapiński, T. Panek [red.] (2011) *Diagnoza społeczna 2011*, Warszawa, s. 118-119.

projektu ukierunkowanego na badanie różnych aspektów życia społecznego, warunków i jakości życia Polaków na podstawie periodycznych badań panelowych realizowanych od 2000 roku, zawiera pytania dotyczące uczestnictwa w turystyce, a dokładniej: przyczyn rezygnacji z wyjazdów.

W niniejszym artykule zebrano wyniki badań prowadzonych przez różne instytucje dotyczące uczestnictwa Polaków w turystyce, ze szczególnym uwzględnieniem tych, które zawierają aspekt zróżnicowania społecznego i nierówności dostępu do tego typu aktywności. Co ciekawe, w różnych badaniach uwzględnione są różne aspekty zróżnicowania społecznego, co pozwala stworzyć dosyć czytelny, choć bardzo uogólniony obraz uczestnictwa Polaków w turystyce z uwzględnieniem czynnika zróżnicowania społecznego. Niestety nawet suma wszystkich badań nie daje możliwości szczegółowej charakterystyki zachowań turystycznych w poszczególnych grupach społecznych. W każdym ujęciu daje się odnaleźć pewne aspekty, ale brakuje badań dogłębnych. Wydaje się, że najlepszą ilustracją turystyki Polaków z perspektywy struktury społecznej można by uzyskać dopełniając obraz wyłaniający się z badań ilościowych dogłębными badaniami jakościowymi.

Ogólna charakterystyka aktywności turystycznej Polaków

W celu zobrazowania zróżnicowanego społecznie uczestnictwa Polaków w turystyce należy pokrótce zarysować ogólną charakterystykę aktywności turystycznej Polaków. Według danych GUS, na podstawie danych Ministerstwa Sportu i Turystyki, 45% Polaków w wieku 15 i więcej lat uczestniczyło w 2010 roku w wyjazdach turystycznych, 14% Polaków odbyło wyjazdy zagraniczne¹³. Według szacunków Instytutu Turystyki, na podstawie badań ankietowych w 2010 roku Polacy w wieku 15 i więcej lat wzięli udział w 33,9 mln krajowych i 6,6 mln zagranicznych podróży turystycznych (za granicę turystycznie wyjechało także 0,5 mln dzieci do lat 14). Uczestnictwo Polaków w turystyce szacuje się tak jak w GUS: 45% Polaków odbyło podróż: 39% krajową, 14% krajową i zagraniczną¹⁴. Z perspektywy danych CBOS w 2012 roku 46% dorosłych Polaków wyjechało na przynajmniej 2 dniowy urlop. Większość Polaków wypoczywała w kraju, 15% wyjechało za granicę. Najważniejszą przyczyną uniemożliwiającą Polakom uczestnictwo w turystyce była bariera finansowa: 54% respondentów wskazało brak pieniędzy jako przyczynę¹⁵. W *Diagnozie społecznej* podano, że w 2011 roku procent gospodarstw domowych zmuszonych do rezygnacji z wyjazdów wypoczynkowych z przyczyn finansowych wahał się od ponad

13 Por. *Rocznik statystyczny Polski* (2012), Warszawa, s. 393.

14 Por. J. Łaciak (2010) *op. cit.*, <http://www.intur.com.pl/inne/wyjpol10.pdf>.

15 Por. B. Badora (2012) *Wyjazdy wypoczynkowe Polaków*, Warszawa, http://www.cbps.pl/SPI-SKOM.POL/2013/K_015_13.PDF.

38% w przypadku wyjazdów grupowych dzieci (kolonie, obozy) do prawie 47% dla wyjazdów dorosłych¹⁶. Są to dane ogólnopolskie, nie uwzględniające zróżnicowania społecznego mieszkańców. W dalszej części artykułu skupiono się na aktywności turystycznej poszczególnych warstw społeczeństwa, widzianego przez pryzmat podstawowych cech społeczno-demograficznych.

Wyjazdy turystyczne a wiek

O wyjazdach dzieci do lat 15 wiadomo stosunkowo niewiele. Ich podróże finansowane są przez rodziców (mamy tu do czynienia z klasycznym mechanizmem zapośredniczenia pozycji społecznej) i wiadomo np. w jakim stopniu rodzice zmuszeni są do rezygnacji z wyjazdu wakacyjnego dzieci. Większy procent rezygnacji odnotowuje się w przypadku gospodarstw domowych osób utrzymujących się z niezarobkowych źródeł, rencistów, bezrobotnych, małżeństw wielodzietnych i rodzin niepełnych (ok. 60%)¹⁷. Wśród osób pełnoletnich najbardziej aktywna turystycznie jest, na podstawie danych z 2009 roku, grupa w wieku 18-24 (63%) i dalej kolejno 25-34 (59%), 35-44 (47%), 45-54 (38%), 55-64 (30%). Najmniej aktywni okazują się seniorzy, powyżej 65 lat odsetek podróżujących wynosi 23%. Aktywność turystyczna wyraźnie spada zatem z wiekiem¹⁸. Jeśli chodzi o wyjazdy zagraniczne, to na podstawie deklaracji, uzyskanych w 2012 roku, dotyczących odbycia w ostatnim dwudziestoleciu zagranicznej podróży, to w grupie wiekowej 25-34 lat 81%, tj. najwyższy odsetek osób, poinformowało o przekroczeniu granic Polski. Dla porównania można pokazać, że więcej niż połowa Polaków powyżej 65 roku życia zadeklarowała, że nie była nigdy za granicą (55%). Najstarsze pokolenie Polaków jest grupą o najtrudniejszym dostępie do turystyki, co należy wiązać zarówno z sytuacją ekonomiczną jak i zdrowotną. W 2009 roku na zagraniczny wypoczynek wyjedzie 6% polskich seniorów i 17 % Polaków w wieku 35-44.

Wyjazdy turystyczne a wykształcenie

Poziom wykształcenia jest cechą silnie różnicującą uczestnictwo w turystyce. Przyczyn tego stanu rzeczy można szukać zarówno w sferze poznawczo-kulturowej jak i ekonomicznej. Można przypuszczać, że osoby lepiej wykształcone charakteryzują się zazwyczaj silniej rozbudzonymi potrzebami estetycznymi i poznawczymi, co będzie miało pozytywny wpływ na uczestnictwo w turystyce. Wyższe wykształcenie to także zazwyczaj „przepustka” do lepszego zawodu i bardziej dochodowej pracy zarobkowej. Tabela 1 przedstawia uczestnictwo

16 Por. T. Panek (2011) *op. cit.*, s. 118.

17 *Ibid.*, s. 118-119.

18 Por. B. Wciórka (2009) *Wyjazdy na wypoczynek*, Warszawa, <http://www.cbos.pl/PL/publikacje/raporty.php>.

Polaków w różnych typach wyjazdów według wykształcenia w 2010 roku. Podobny trend, szczególnie silny w odniesieniu do wyjazdów zagranicznych, obserwowano w latach 2009 i 2008.

Tab. 1. Uczestnictwo Polaków w turystyce według wykształcenia

Poziom wykształcenia	Wyjazdy krajowe		Wyjazdy zagraniczne	Średnia liczba dni wypoczynku
	Krótkookresowe	Długookresowe	krótko- i długookresowe	
Podstawowe	14,7%	18,5%	6,4%	3,9
Zasadnicze zawodowe	16,4%	16,5%	8,2%	4,9
Średnie	25,5%	29,4%	26,7%	8,0
Wyższe	34,3%	47,3%	30,6%	14,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Instytutu Turystyki¹⁹ i CBOS²⁰.

Dane CBOS, dotyczące roku 2009 i wszystkich turystycznych wyjazdów Polaków także pokazują, że wraz ze wzrostem wykształcenia rośnie poziom uczestnictwa w turystyce: 22% osób z wykształceniem podstawowym deklaro- wało w 2009 roku, że wyjechało lub zamierza wyjechać na wypoczynek, 32% osób z wykształceniem zasadniczym zawodowym, 52% osób z wykształceniem średnim oraz 76% osób z wykształceniem wyższym²¹. Dane dotyczące wyjazdów zagranicznych Polaków pokazują kilkudziesięcioprocentową różnicę pomię- dzy osobami z wykształceniem podstawowym i wyższym (odpowiednio 35% i 91%)²². Na podstawie danych widać także, że osoby z niskim wykształceniem (niepełne podstawowe, podstawowe, zasadnicze zawodowe) wyjeżdżają prze- ważnie jeden raz w roku. Trudno natomiast wyciągnąć jednoznaczne konkluzje w stosunku do częstszych wyjazdów. Najaktywniejszą grupą pod tym względem jest usytuowana na środku skali grupa osób z wykształceniem niepełnym śred- nim (niepełnym licealnym), w której prawie 36% osób wyjeżdża trzykrotnie. Także w grupie z wykształceniem gimnazjalnym obserwuje się stosunkowo dużą aktywność turystyczną²³.

Warte przeanalizowania jest także, kto korzysta z usług biur podróży organi- zujących zagraniczne wczasy. Na podstawie wyników badań można stwierdzić,

19 Por. J. Łaciak (2010) *op. cit.*

20 Ostatnia kolumna dot. średniej liczby dni spędzonych na wypoczynku poza miejscem zamiesz- kania, por. B. Wciórka, *op. cit.*

21 *Ibid.*

22 Por. R. Boguszewski, *op. cit.*

23 www.ads.org.pl.

że osoby z wykształceniem gimnazjalnym, pomaturalnym oraz niepełnym wyższym są głównymi klientami touroperatorów. Można to przypisać ich mniejszej umiejętności w zakresie samodzielnej organizacji imprez turystycznych. Niższe wykształcenie skutkuje mniejszą wiedzą krajoznawczą, mniejszą zaradnością, motywacją oraz inicjatywą w zakresie samodzielnie zainicjowanych praktyk turystycznych. Wyjazdy w formule *do it yourself*, czyli samodzielnie zorganizowane, szczególnie poza granice Polski, wiążą się z licznymi trudnościami o charakterze językowym, instytucjonalnym oraz społecznym i osoby mniej doświadczone a także mniej wykształcone, będą miały w tym zakresie większe ograniczenia. Zastanawiające jest również, że osoby z wykształceniem niepełnym wyższym stanowią silną reprezentację klientów touroperatorów. Wydaje się, że nie należy tutaj szukać ograniczeń przy samodzielnej organizacji wyjazdu, a raczej wskazać na potrzebę wygody i łatwości.

Wyjazdy turystyczne a poziom dochodów

W Polsce dostęp do różnego typu usług jest silnie zróżnicowany społecznie, przede wszystkim za sprawą czynników ekonomicznych. Dlatego też istnieją przesłanki, by przypuszczać, że osoby z większymi dochodami będą miały ułatwiony dostęp także do usług turystycznych. W tabeli 2 przedstawione zostały zależności pomiędzy poziomem dochodów (w złotych, na osobę) a uczestnictwem w turystyce w 2009 roku. O ile w przypadku dochodów do wysokości 3000 zł istnieje pewna tendencja – wraz ze wzrostem dochodów rośnie uczestnictwo w turystyce – o tyle w przypadku wyższych dochodów, o dziwo, następuje załamanie tego trendu. Osoby z dochodami w przedziale 3001-5000 zł wyjeżdżają znacznie mniej niż osoby wykazujące się dochodami 2001-3000 zł. Zapewne jest to spowodowane charakterem pracy i obowiązkami zawodowymi. Co zastanawiające, osoby z bardzo wysokimi dochodami (powyżej 5000 zł) nie charakteryzują się zbyt dużą aktywnością turystyczną, choć, jak można by przypuszczać, środki finansowe nie stanowią dla nich ograniczenia. Zatem tylko do pewnego poziomu dochodów słuszne jest stwierdzenie, że osoby deklarujące wyższe dochody wyjeżdżają częściej²⁴.

Poziom zamożności przekłada się również na formę spędzenia wypoczynku. Osoby z niskimi dochodami częściej wybierały ekonomiczne formy turystyki, w postaci np. krajowych wakacji na własnej działce, w domku letniskowym, na polu namiotowym, kempingu lub wędrując. Osoby z wyższymi dochodami mogą natomiast uczestniczyć zarówno w tańszych, jak i droższych formach turystyki. O skali nierówności społecznych świadczy fakt, że wraz ze wzrostem dochodów wydłuża się średnia długość pobytu poza miejscem zamieszkania:

---

24 *Ibid.*

przy dochodach do 500 zł na osobę w rodzinie wynosi ona 3,8, a przy dochodach powyższej 1500 zł na osobę w rodzinie średnia liczba dni spędzonych na wypoczynku poza domem to 13,9. Zagraniczne wojaże są także raczej domeną ludzi o wyższym statusie ekonomicznym: przy dochodach 501-750 zł na osobę w rodzinie odsetek osób deklarujących udział w turystyce zagranicznej w 2009 roku wynosił 7%, a przy dochodach powyżej 1500 zł na osobę w rodzinie – 31%²⁵.

Tab. 2. Wyjazdy turystyczne według przedziałów dochodowych (2009, dochody w PLN)

	do 500	501-1000	1001-2000	2001-3000	3001-5000	pow. 5000
1 wyjazd, kolejny planowany	0	2%	3%	0	8%	3%
1 wyjazd zrealizowany	11%	17%	29%	50%	15%	25%
1 wyjazd planowany	2%	1%	1%	8%	0	2%
Brak wyjazdu, brak planów	87%	80%	67%	43%	77%	70%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych empirycznych CBOS w ADS.

Wyjazdy turystyczne a sytuacja zawodowa

Bierni zawodowo, z wyjątkiem grupy uczniów i studentów, podróżują mniej. Wyjazd wypoczynkowy w 2009 roku deklarowało po 24% rencistów i emerytów, 31% bezrobotnych, 41% gospodyń domowych. Odsetek ten w przypadku młodzieży uczącej się i studentów to 71%. Wśród osób aktywnych zawodowo o możliwości regeneracji sił podczas wyjazdu wypoczynkowego decyduje charakter wykonywanej pracy zawodowej. Podróżuje kadra kierownicza i specjaliści (76%, 35% za granicę), pracownicy administracyjno-biurowi (69%, 19% za granicę), średni personel i technicy (67%, 13% za granicę), pracownicy usług (60%, 8% za granicę). Mniej uprzywilejowana pod względem uczestnictwa w turystyce jest grupa rolników (15%, 4% za granicę) i robotników niewykwalifikowanych (20%, 9% za granicę)²⁶. 90% pracujących na własny rachunek, przedstawicieli kadry kierowniczej i ekspertów było w ostatnich dwóch dekadach przynajmniej raz za granicą, podczas gdy tylko 40% rolników składa taką deklarację²⁷. Średnia długość urlopu spędzonego poza domem kierownika to 13,4 dnia, a rolnika – 1,3 dnia²⁸.

Konieczność rezygnacji z wypoczynku jest także silnie związana z sytuacją zawodową pozostających w gospodarstwie domowym jednostek, co pokazują dane w tabeli 3.

25 Por. B. Wciórka, *op. cit.*

26 *Ibid.*

27 Por. R. Boguszewski, *op. cit.*

28 Por. B. Wciórka, *op. cit.*

Tab. 3. Odsetek gospodarstw zmuszonych do rezygnacji z urlopu w 2009 i 2011 r.

Rezygnacja z wypoczynku w różnych grupach zawodowych	Wyjazdy dorosłych		Wyjazdy dzieci		Wyjazdy rodzinne	
	2009	2011	2009	2011	2009	2011
Ogólny procent rezygnacji z wypoczynku z przyczyn finansowych	38%	47%	41%	38%	15%	14%
Procent rezygnacji z wyjazdów w gospodarstwach domowych rencistów	66%	b.d.	74%	69%	b.d.	74%
Procent rezygnacji z wyjazdów w gospodarstwach domowych utrzymujących się z niezarobkowych źródeł	72%	70%	70%	b.d.	b.d.	75%
Procent rezygnacji z wyjazdów w gospodarstwach z bezrobotnymi	b.d.	67%	b.d.	b.d.	60%	62%
Procent rezygnacji z wyjazdów w gospodarstwach domowych pracujących na własny rachunek	25%	29%	25%	21%	b.d.	b.d.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z *Diagnozy Społecznej* 2009²⁹ i 2011³⁰.

Wyjazdy turystyczne a miejsce zamieszkania

Miejsce zamieszkania silnie różnicuje społeczeństwo polskie pod względem możliwości korzystania z dobrodziejstwa aktywności turystycznej. Statystyczny mieszkaniec polskiej wsi ma mniejsze szanse na urlop krajowy lub zagraniczny niż mieszkaniec miasta powyżej 501 tys. mieszkańców (odsetek odpowiednio 22% i 5% w stosunku do 63% i 21% w 2009 roku)³¹. Skalę zróżnicowania zjawiska w 2010 roku prezentują dane zamieszczone w tabeli 4.

Najwyższy procent gospodarstw zmuszonych do rezygnacji ze względów finansowych z wybranych form wypoczynku występował w 2011 r. na wsi. W przypadku wyjazdów dorosłych w gospodarstwach zamieszkujących wieś rezygnacje te dotyczyły prawie 58% gospodarstw, a w odniesieniu do wyjazdów grupowych dzieci prawie 48% gospodarstw. Pod względem geograficznym, najgorsza sytuacja pod względem rezygnacji z wyjazdów rodzinnych występowała w województwach warmińsko-mazurskim i podkarpackim (rezygnację z wyjazdów zgłosiło po prawie 51% gospodarstw z tych województw), a z wyjazdów dorosłych także w województwie podkarpackim oraz łódzkim (zrezy-

29 Por. T. Panek (2009) Wypoczynek. W: J. Czapiński, T. Panek [red.] *Diagnoza społeczna 2009*, Warszawa, s. 106-107.

30 Por. T. Panek (2011) *op. cit.*, s. 118-119.

31 Por. B. Wciórka, *op. cit.*

Tab. 4. Uczestnictwo Polaków w turystyce w 2010 r. według miejsca zamieszkania (w %)

Wielkość miejsca zamieszkania	Wyjazdy krajowe		Wyjazdy zagraniczne
	Krótkookresowe	długookresowe	Krótko- i długookresowe
Wieś	18,3	17	9,3
Miasto do 20 tys.	23	24,5	17
Miasto 21-100 tys.	22,1	28,8	15
Miasto 101-500 tys.	24	33,2	15,4
Miasto ponad 500 tys.	31,2	44,4	24,3

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Instytutu Turystyki.

gnowało z wyjazdów odpowiednio ponad 56% i ponad 55% gospodarstw z tych województw). Najczęściej z wyjazdów dzieci musiały natomiast zrezygnować gospodarstwa domowe w województwie podkarpackim (rezygnację zgłosiło prawie 57% gospodarstw z tego województwa). We wszystkich wyróżnionych w badaniu klasach miejscowości zamieszkania częstotliwość konieczności rezygnacji z wyjazdów wypoczynkowych spadła w porównaniu z 2009 rokiem, z wyjątkiem małych miast o liczbie mieszkańców 20-100 tys., w przypadku wyjazdów rodzinnych (wzrost rezygnacji o prawie 5%) i najmniejszych miast w przypadku wyjazdów grupowych dzieci (wzrost rezygnacji o prawie 2%). Znaczący wzrost rezygnacji z wyjazdów grupowych dzieci nastąpił w ostatnich dwóch latach w województwach podlaskim, dolnośląskim, podkarpackim i małopolskim (odpowiednio o ponad 16, prawie 7, prawie 5 i ponad 4 %), z wyjazdów dorosłych w województwach opolskim i dolnośląskim (odpowiednio o prawie 9 i o ponad 4%), a z wyjazdów rodzinnych w województwach podlaskim, opolskim, pomorskim, warmińsko-mazurskim i wielkopolskim (odpowiednio o 19, ponad 10, ponad 8, prawie 5 i prawie 4%)³².

Wyjazdy turystyczne a klasa społeczna

Wobec słynnej tezy o „śmierci klas”³³ kwestionującej dominującą rolę sztywno rozumianych podziałów społecznych, operowanie pojęciem „klasa” jest zabiegiem bardzo ryzykownym i podatnym na krytykę. Niemniej jednak pojęcie to nadal funkcjonuje w kontekście społecznym, choć może być różnie

32 Por. T. Panek (2011) *op. cit.*, s. 118-119.

33 Por. T.N. Clark, S.M. Lipset (1991) Are social classes dying?, *International Sociology*, no. 4, p. 397-410.

operacjonalizowane. Najczęściej uważa się, że dzisiejszymi wyznacznikami klas mają być takie „twarde” wskaźniki takie jak poziom dochodów, wykształcenie, dostęp do władzy oraz te „miękkie”, jak m.in. styl życia jednostki. Ten ostatni element jest naznaczony koncepcją kapitału kulturowego Pierre’a Bourdieu³⁴. Jako punkt wyjścia do charakterystyki aktywności turystycznej poszczególnych klas wykorzystano dwa dziennikarskie artykuły opublikowane na łamach *Polityki*, a zatem nie w pełni naukowe ujęcia. Artykuły powstały jednakże na podstawie wyników badań statystycznych (materiał empiryczny pochodzi z CBOS, GUS-owskiego Narodowego Spisu Powszechnego 2011, badań POLPAN, *Diagnozy społecznej 2003 i 2011*; tygodnik *Polityka* jest zresztą patronem medialnym *Diagnozy Społecznej*) i były konsultowane z socjologami specjalizującymi się w dziedzinie badań zróżnicowania społecznego (w 2004 roku prof. Jacek Wasilewski; w 2013 roku prof. Maciej Słomczyński, prof. Krystyna Janicka, dr Maciej Gdula, dr Przemysław Sadura, dr Wojciech Woźniak).

W 2004 roku Wojciech Markiewicz postawił tezę o powstaniu nowych klas w Polsce („Przez 15 lat wolności rozwarstwiliśmy się. Wyłaniają się nowe klasy społeczne”³⁵) i charakterystycznym dla nich stanie posiadania, stylu życia, typach zachowań, rodzajach konsumpcji, a także, co istotne w kontekście niniejszej pracy, rodzajach i kierunkach podejmowanych podróży. Problematyczny był podział społeczeństwa na klasy, który nie powinien zasadać się tylko i wyłącznie na zróżnicowaniu dochodowym, lecz uwzględniać także stan posiadania i styl życia.

*Pewną orientację (...) dają progi dochodowe. Wiadomo, że 90 proc. Polaków mieści się w pierwszym 19-proc. progu, 9 proc. Polaków w drugim i 1 proc. w najwyższym 40-proc. Ale ten podział fiskalny jest zbyt prosty. Wiadomo (dowodła tego Joanna Solska w artykule „Bogaci nie płacą”, *Polityka* 29/03), że ponad 75 proc. najbogatszych nie płaci podatków w Polsce, tylko rejestruje interesy za granicą. Z kolei 90 proc. podatników najniższego progu nie sposób wrzucić do jednego worka. Ponadto duża część gospodarki to szara i czarna strefa, więc nie wiadomo dokładnie, jakie kto ma dochody*³⁶.

Ostatecznie zdecydowano posłużyć się sprawdzonym amerykańskim wzorem, który dzieli społeczeństwo na trzy klasy: niższą, środkową (średnią) i wyższą. Z kolei każdą z tych klas dzieli się na trzy kolejne. Jest więc np. *lower middle class* (średnia niższa), *middle class* (właściwa średnia) i *upper middle* (wyższa

---

34 Zob. P. Bourdieu (1986) *The forms of capital*, W: J.G. Richardson [red.] *Handbook of theory and research for sociology of education*, New York, Westport, Connecticut, London, s. 253; P. Bourdieu, J.C. Passeron (2006) *Reprodukcyjność. Elementy teorii systemu nauczania*. Warszawa; Bourdieu, P. (2006) *Dystynkcja. Społeczna krytyka władzy sądzienia*. Warszawa.

35 W. Markiewicz (2004) *Gra w klasy, czyli jak się dzieli polskie społeczeństwo?*, *Polityka*, nr 21 (2453), s. 3.

36 W. Markiewicz, *op. cit.*, s. 3-4.

średnia). Ponieważ polska struktura społeczna nie ma jeszcze takiej trwałości i stabilności jak ta amerykańska, postanowiono – po konsultacji z socjologami – zmodyfikować model i wyróżnić w klasie najniższej dwie podgrupy, w średniej trzy, a w najwyższej znów dwie. Podstawowym kryterium przynależności do danej klasy uczyniliśmy stopień zależności socjalnej i społecznej, ten zaś wyraża się w określonych aspiracjach materialnych. Tak zatem do klasy niższej należą ci, którzy są – w mniejszym lub większym stopniu – społecznie ubezwłasnowolnieni, a ich egzystencja zależy od wsparcia socjalnego. Klasę średnią wyróżnia elementarne poczucie bezpieczeństwa związane z posiadaniem mieszkania (nawet niewykupionego na własność, ale jednak) oraz stałej pracy (tu znajduje się większość pracobiorców). Z kolei dla klasy wyższej (głównie pracodawcy i właściciele dochodowych interesów) typowe są już nie proste wskaźniki materialne, ale styl życia związany z gromadzeniem luksusowych dóbr, czy – jak się mówi w języku socjologii – konsumowaniem na pokaz³⁷. By określić liczebność poszczególnych klas, posłużyliśmy się podziałem na grupy dochodowe, jaki wynika z masowego badania socjologicznego *Diagnoza społeczna 2003*. Podział i nasze wyliczenia mają charakter umowny i szacunkowy, bo klasy, głównie te niższe, przenikają się. Kto co ma – szczególnie u szczytu drabiny społecznej – dokładnie nie wiadomo, bo klasa wyższa chowa się za wysokimi płotami, ochroną, nie dopuszcza do siebie ankietów, a strzegąc prywatności – dziennikarzy. Po czym więc poznać, że ktoś należy do określonej klasy? Pozostają tzw. znamiona zewnętrzne: jak mieszka, czym jeździ, gdzie i w co się ubiera, co i gdzie jada, gdzie i jak wypoczywa³⁸.

Wyjazdy turystyczne poszczególnych klas scharakteryzowane zostawały w tabeli. Najtrudniej scharakteryzować turystykę klasy najwyższej, która jest w zasadzie „niebadalna”. Najbogatsi odbywają często wyjazdy kategoryzowane jako turystyczne w celach, w jakich inni udają się do pobliskiego supermarketu: po zakupy.

Wnętrze rezydencji powinno mieć klasę i styl. Meble Ludwik XV lub XVI. – *Pojechaliśmy kiedyś z klientem do Włoch* – wspomina Marek Olko z OO BG European Design – *do manufaktury specjalizującej się w robieniu kopii stylowych mebli. Chodziło o biurko Beneman Ludwika XVI. Klient obejrzał wierną kopię o długości 180 cm i mówi: „Maławe” Na to właściciel manufaktury: „Nie ma problemu, możemy – zachowując proporcje – zrobić większe. Dla króla Arabii Saudyjskiej zrobiliśmy na 220 cm”. A nasz klient na to: „To ja poproszę na 230”³⁹.*

---

37 Jest to oczywiście odwołanie do teorii klasy próżniaczej i jej konsumpcji na pokaz scharakteryzowanej przez norweskiego ekonomistę Thorsteina Veblena. T. Veblen (1971) *Teoria klasy próżniaczej*, Warszawa.

38 W. Markiewicz, *op. cit.*, s. 4.

39 W. Markiewicz, *op. cit.*, s. 10.

Klasa najwyższa musi też być najmodniejsza: do Mediolanu lata się po buty, do Berlina po ciuchy, do Paryża po dodatki, po garnitur do Szwajcarii, chyba, że krawiec przylatuje do klienta. Kolejnym utrudnieniem w procesie badawczym jest fakt, że klasa najwyższa podróżuje często własnymi środkami transportu, ale takimi, których statystyki turystyczne nie uwzględniają w kafeterii. Chodzi tu o prywatne samoloty, np. odrzutowce, tzw. *Biznesjet*, kosztujące od 27 mln dolarów, często rejestrowane na firmy, w Polsce lub za granicą. Biznesmen prowadzący liczne interesy w świecie bez własnego samolotu nie dałby sobie rady.

W 2013 roku Edwin Bendyk powraca na łamach *Polityki* do tematu rozwarstwienia społeczno-ekonomicznego współczesnej Polski: „Podział na klasy tworzy coraz trudniej porozumiewające się światy, oddzielone od siebie niczym zamknięte osiedla”⁴⁰. Charakteryzuje zachowania, praktyki społeczne i rodzaj konsumpcji polskich klas, które dzieli na następujące kategorie: elita, wyższa klasa średnia, specjaliści, klasa urzędnicza, pracownicy handlu i usług, robotnicy wykwalifikowani, rolnicy, robotnicy niewykwalifikowani, podklasa. Zauważa, że ważnym symbolem statusu są także wakacje i ferie, zarówno własne, jak i dzieci (działa tu mechanizm zapośredniczenia klasy społecznej, używając terminologii Wrighta), które klasy wyższe posyłają na obozy tematyczne. Modne są obozy robotyczne (uczestnicy konstruuja maszyny, prowadzą eksperymenty naukowe) i językowe (kursy językowe np. w Wielkiej Brytanii, na Malcie, w Australii czy USA; w Nowym Yorku to 9 tys. złotych za 3 tygodnie). Klasy niższe podążają tymi tropami – lekcje językowe włączane są do programów nawet najtańszych obozów. Głównymi biurami podróży dla dzieci uboższych stały się Caritas (54 własne ośrodki kolonijne i 100 wypożyczanych na wakacje) oraz Ruch Światło i Życie (na letni oazy wyjeżdża kilkadziesiąt tysięcy dzieci i młodzieży rocznie (300-500 złotych za 2 tygodnie).

W proponowanym (zmodyfikowanym na potrzeby realiów polskich) przez *Politykę* teście, służącym do pomiaru własnej przynależności klasowej, „żeby sprawdzić się w klasowej drabince”, znalazło się także pytanie dotyczące aktywności turystycznej. Pytanie brzmi: „Gdzie Pani/Pan był na wakacjach w ciągu ostatnich trzech lat? Możliwe odpowiedzi, punktowane w zależności od prestiżu destynacji i zakwaterowania, to:

- a) za granicą, w hotelu, na innym kontynencie (poza Północną Afryką) (oceniane za 10 pkt),
- b) za granicą, w hotelu, w Europie lub Afryce Północnej (za 8 pkt),
- c) w kraju, w hotelu (za 6 pkt),
- d) w kraju, na kempingu (za 4 pkt),
- e) w kraju, u rodziny (za 2 pkt)
- f) nigdzie (za 0 pkt).

---

40 Por. E. Bendyk (2013) Polska klasowa, *Polityka*, nr 17/18 (2905), s. 14-18.

Tab. 5. Aktywność turystyczna poszczególnych klas społecznych w Polsce

Klasa według Polityki	Liczba gospodarstw (w mln)	Procent polskiego społeczeństwa	Miesięczny dochód gospodarstw domowych netto (PLN)	Charakterystyka aktywności turystycznej
Najniższa	0,5	4,0	Do 600	Bez urlopu
Niższa	2,2	16,5	Do 900	„Jeśli już wyjeżdża na urlop, to do rodziny lub na wieś” Urlop na działce pracowniczej.
Średnia niższa	5,6	42,0	Do 2500	„Wyjazd na urlop odkłada się na później” Urlop na działce rekreacyjnej.
Średnia właściwa	3,5	26,0	Do 7500	„Urlop – jeśli się nie oszczędza na kupno lub remont mieszkania albo nie buduje domu – najchętniej za granicą: w Grecji czy Hiszpanii (7 dni od 900 zł za przelot i łóżko w apartamencie). Trochę taniej w Chorwacji i Bułgarii. Trochę drożej w Tunezji albo Egipcie. Jeśli nie wyjeżdża się za granicę, nie buduje i nie ma własnego domu – urlop spędza się na działce. 1,5 mln Polaków ma działki rekreacyjne, a na nich 545 tys. domków letniskowych. Na działkach – strzygąc, naprawiając, sadząc i budując – spędza się niemal wszystkie wiosenne, letnie i jesienne weekendy, a także urlop”
Średnia wyższa	1,3	10,0	Do 15000	„Na wakacje jeździ się w miejsca egzotyczne” Urlop w Meksyku, koń pod siodło.
Wyższa	0,2	1,5	Powyżej 30000	„Wakacje. Floryda? Marbella? Może rejs jachtem po basenie Morza Śródziemnego. Z nurkowaniem. Można też przy okazji pożeglować na desce. Dobry morski jacht (10–12-metrowy) kosztuje 500–600 tys. zł i więcej” Urlop: Seszele.

Klasa według <i>Polityki</i>	Liczba gospodarstw (w mln)	Procent polskiego społeczeństwa	Miesięczny dochód gospodarstw domowych netto (PLN)	Charakterystyka aktywności turystycznej
Najwyższa	Kilka, kilkanaście tysięcy	Trudny do oszacowania	Nie do oszacowania	„Na wakacje, urlop czy krótki wypoczynek mogą pojechać wszędzie. Do domu pod Zakopanem, apartamentu w Kamiennej Górze, do domu w Marbelli czy w Cannes. Ale rzadko tam jeżdżą. Kiedy już właściciela dwudziestu krzyżujących się ze sobą interesów rodzina zgwałci, żeby wyjechał, odpoczął – wyjeżdża. Nie rozstaje się jednak ze swoimi dwoma czy trzema komórkami i po kilku dniach wraca z urlopu. Nie ma czasu wypoczywać. Najchętniej by się po prostu dobrze wyspał”

Źródło: Opracowanie własne na podstawie tabeli i tekstu artykułu Markiewicza (2004).

Artykuł Bandyka kończy wniosek o smutnym wydźwięku: jeśli mechanizm wyrównywania różnic segregacyjnych nie będzie w Polsce działał sprawniej, to zamiast klas będziemy mieli coraz wyraźniej zamknięte kasty⁴¹. I także w dostępności do aktywności turystycznej obserwowalne będą dalsze, coraz głębsze, różnice klasowe.

Podsumowanie

Każdy człowiek, niezależnie od pozycji w strukturze społecznej, niezależnie od zdolności osobistych, pracowitości, wieku, płci, wykonywanego zawodu, wykształcenia, posiadanej władzy oraz poziomu dochodów, ma potrzebę odpoczynku i oderwania się od codzienności, co może być doskonale realizowane przez aktywność turystyczną. Niestety, nie wszyscy Polacy mają szansę na wystarczającą regenerację sił psychicznych i fizycznych w postaci wyjazdów wypoczynkowych: tylko niektórzy mogą sobie pozwolić na „luksus” podróżowania. Wszystkie nierówności społeczne rzucają światło na możliwości jednostki w zakresie uczestnictwa w aktywności turystycznej. Podróżowania po świecie jest bardzo istotnie zróżnicowane społecznie. Warunkują je zwłaszcza

41 Por. E. Bandyk, *op. cit.*, s. 17.

takie zmienne jak wykształcenie, status społeczno-ekonomiczny, a także wiek oraz miejsce zamieszkania.

Zebrane i omówione wyniki badań, dotyczące uczestnictwa Polaków w turystyce, pozwalają nakreślić sylwetkę typowego polskiego podróżnika. Największe szanse na wyjazd turystyczny ma „Kowalski”, który mieści się w przedziale wiekowym 25-34 lata, który ma wykształcenie wyższe, który mieszka w dużym mieście, który jest czynny zawodowo i pracuje jako specjalista i którego dochody są stałe i dosyć wysokie. A zatem wyjazdy turystyczne są tym bardziej powszechne, im wyższy poziom wykształcenia, im większa miejscowość, w której się mieszka, im bardziej znacząca pozycja zawodowa, im wyższe dochody w przeliczeniu na osobę w gospodarstwie domowym. „Kowalski” najprawdopodobniej nigdzie nie wyjedzie za granicę, jeśli ma wykształcenie podstawowe (63% osób z wykształceniem podstawowym deklaruje, że nie było poza krajem), jeśli jest rolnikiem lub rencistą (odpowiednio 58% i 48% z tych grup społecznych deklaruje, że nie było za granicą). Jeśli „Kowalski” ma własny odrzutowiec (klasa najwyższa, elita), to niestety o jego aktywności turystycznej mało da się powiedzieć.